

УДК 378 (477.54)

ОЛЕНА ГОНЧАР
(Харків)

ФОРМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ

Проаналізовано педагогічну категорію «форма організації навчальної роботи», розкрито сутність поняття «форми педагогічної взаємодії». Обґрунтовано визначення поняття «форма навчальної взаємодії» через механізм протікання комунікаційного акту, згідно з яким у якості форм педагогічної взаємодії виділені моделі або форми комунікації, що використовуються у процесі навчання. Доведено, що навчальна інформація засвоюється і закріплюється за допомогою інтерактивної складової процесу навчання, яка передбачає паритетність взаємодії викладача і студентів.

Ключові слова: педагогічна взаємодія, форма, комунікативний акт, структура, особистість, інформація, суб'єкт.

Специфіка розвитку педагогічної думки полягає в тому, що кожний новий історичний етап у житті суспільства накладає свій відбиток на організацію навчання і зумовлює зміни змісту, форм і методів педагогічної взаємодії, характеру стосунків викладача і студента як провідної умови ефективності організації навчального процесу у вищій школі. Навчальний процес у системі вищої школи відбувається у різних формах його організації, які реалізуються через способи взаємодії викладача зі студентами. Тому потенціал педагогічної взаємодії відкриває широкі перспективи для вдосконалювання всієї системи освіти, для поліпшення професіоналізму, а також для формування нової концепції взаємодії «викладач – студент», де обидві сторони виступають як рівні, паритетні партнери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що категорія «форми навчання» належить до основних у дидактиці, так як вони пронизують увесь навчальний процес. У педагогічній літературі можна знайти опис більше ніж 80 форм та методів навчання, але загальноприйнятої класифікації ще не існує. Як відомо, сучасні вищі навчальні заклади будують процес навчання студентів на базі поєднання різних його форм організації, які постійно удосконалюються. Це зумовлено різними характеристиками організації педагогічної взаємодії, а також складним за своєю природою процесом засвоєння знань.

Водночас на сторінках педагогічної літератури досі мають місце широкі публічні обговорення щодо визначення самої дидактичної категорії «форма організації навчання» (В.К. Дьяченко, В.О. Сластьонін, І.М. Чередов). Це пов'язано з тим, що в педагогічній науці більшість учених обмежується буденним уявленням про суть даного поняття. Останнє положення і визначає актуальність даного дослідження.

Мета статті полягає в характеристиці сутності поняття навчальної взаємодії та класифікації форм її реалізації крізь призму основної категорії педагогіки – «педагогічної взаємодії».

Термінологічна плутанина та невизначеність більшості педагогів-науковців радянських часів призвела до відсутності чіткого розуміння таких понять як «форма організації навчання», «навчальна взаємодія», «навчальна робота», «форми навчання» та ін.

Характеризуючи зміст поняття «форма педагогічної взаємодії у навчальному процесі», перш за все, слід окреслити координати розуміння поняття «навчальна

взаємодія», щоб уникнути подальшої нез'ясованості. Поняття «навчальна взаємодія» та «педагогічна взаємодія» учасників освітнього процесу за своєю сутністю значною мірою перетинаються. З одного боку, «педагогічна взаємодія» охоплює взаємну діяльність педагога та навчуваних не тільки у процесі навчання, а також виховання та загального розвитку людини. З іншого боку, уявляється неможливим провести чітку межу між навчанням та вихованням, розвитком майбутнього фахівця.

Зауважимо, що процес засвоєння знань у психолого-педагогічній літературі останнім часом усе частіше подається у межах системи взаємодії суб'єкта з об'єктом, де розкривається як процес комунікації агентів навчального процесу.

Комунікація педагогічна виступає як одна з провідних функцій людської комунікації, що має свою специфіку. Серед тих особливостей педагогічної комунікації, котрі спричиняють її спеціальне визначення (додаткове щодо системи координат процесу людської комунікації взагалі), звертає на себе увагу її «психологічне коріння». Воно теж переплетене із соціальними потребами, але насамперед – з людською здатністю селективного накопичення та трансляції оточуючим, наступникам цінностей соціального та особистого досвіду [6, с. 24]. Так, А.А. Леонт'єв наголошує, що центральним моментом визначення спілкування (комунікації) є не «передача інформації», а взаємодія з іншими людьми як внутрішній механізм життя колективу, причому взаємодія розуміється як обмін ідеями, інтересами, як засвоєння знань та суспільно-історичного досвіду [4, с. 107].

Як слушно зауважує В.К. Дяченко «навчання – це перш за все явище природи, у якому взаємодіють живі істоти – люди. І, природно, їх взаємодія відбувається, перш за все, за допомогою матеріальних, фізичних засобів: звуків та знаків мови або того, що їх замінює» [2, с. 13]. Таким чином, педагог приходить до висновку, що навчання – це об'єктивна реальність, процес матеріальної, фізичної взаємодії тих, хто вчить та тих, хто вчиться, який відбувається через спілкування (комунікацію), тобто у процесі якого має місце відтворення та засвоєння усіх видів людської діяльності.

У цьому контексті вирішальне значення набуває розуміння навчання як двобічний процес, який, за словами Г.С. Сухобської, «у будь-якому вигляді реалізує модель комунікативної діяльності, в результаті якого має місце взаємодія того, хто навчається та навчуваних (безпосереднє або опосередковане такими чинниками, як інші навчувані, як спеціальні навчальні прилади, засоби масової інформації й т.п.)» [13, с. 5]. Виходячи з цього, вчена визначає «навчальну взаємодію» як «взаємодію у процесі навчання, що передбачає партнерів, нерівноправних лише в визначенні предмету та змісту їх спілкування, але рівноправних у їх суб'єктивній ролі, – у ролі особистості, яка пізнає» [13, с. 6].

Узагальнюючи вищенаведені положення, можна стверджувати, що «навчальна взаємодія» учасників педагогічного процесу являє собою систему взаємного впливу суб'єктів, які включені у спільну цілеспрямовану діяльність на базі професійної освіти, що відбувається через взаємоузгоджені дії агентів навчального процесу у ході педагогічної комунікативної акції.

З огляду на таке тлумачення навчальної взаємодії цілком закономірним є твердження про те, що взаємодія агентів навчального процесу значною мірою реалізує моделі, що були розроблені у теорії та практиці акторської майстерності, у теорії ділових та шахових ігор, у теорії управління та інших галузях знань, які аналізують діяльність, що здійснюється у процесі безпосереднього спілкування [13, с. 6]. Звідси стає зрозумілим виникнення різночитань при визначенні педагогами-науковцями форм та методів навчальної взаємодії.

У тлумачному словнику сучасної української мови поняття «форма» (від лат. forma – вид, образ, наружність, устрійство) розглядається як «тип, будова, спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом». При цьому у великому педагогічному словнику форма навчання

визначається як зовнішнє вираження узгодженої діяльності педагога та навчуваних, що здійснюється у певному порядку і режимі.

Незаперечним є те, що навчальний процес у системі вищої школи відбувається у різних формах його організації, які реалізуються через способи навчальної взаємодії викладача зі студентами. Багато вчених-педагогів розрізняє організаційні форми навчання (практичне заняття, семінар, факультатив, консультацію тощо) та організаційні типи уроку (лекції, навчальні екскурсії, кіно уроки, тощо). М.М. Скаткін, І.Я. Лернер, В.К. Дьяченко визначають загальні форми навчання (фронтальна, групова, індивідуальна) та конкретні (урок, семінар, екскурсія, тощо). І.Я. Бурлака, В.О. Вихрущ пропонують поряд із загальнородовими поняттям «форма організації навчання» видові, а саме: «форма навчальної діяльності». Наприклад, згідно з Р. Піоновою, у сучасному ВНЗ використовуються такі форми навчальної діяльності, як: 1) теоретичні (лекція, семінар, консультація, навчальна екскурсія, дипломна робота, тощо); 2) практичні (лабораторно-практичні заняття, практикуми); 3) комбіновані (педагогічна і виробнича практика); 4) контрольні (колоквиум, залік, іспит). Ю.І. Мальований називає «форми навчальної діяльності студентів на занятті» як одну із складових змісту категорії «форми навчання».

Аналіз організації основних форм навчання свідчить, що у дидактиці вони класифікуються за такими основними критеріями, а саме: кількісним (кількістю студентів); місцем (місцем та часом навчання); структурним (стилем роботи викладача) та результативним (результатами роботи). За першим критерієм розрізняють масові, колективні, групові, мікрогрупові та індивідуальні. Так, за місцем навчання виділяють аудиторні (лекція, семінар) та позааудиторні форми (навчальна екскурсія, тьюторіал, самостійна робота).

Але протягом тривалого часу в педагогічній літературі традиційною вважається класифікація, в основі якої лежить кількісний критерій, що визначає колективну, індивідуальну та індивідуально-групову форми навчання [2; 9; 11; 13]. Проте й тут у педагогів нема одностайності трактування. Так, у навчальному посібнику Ю.К. Бабанського зазначається, що навчальний процес відбувається у різних формах, а саме фронтальній, колективній та індивідуальній. При цьому під колективною формою автор вважає групову (бригадну) навчальну роботу [9, с. 222]. Натомість дослідник Б.П. Єсіпов, наприклад, зовсім ототожнює фронтальну та колективні форми роботи [13, с. 398].

Утім, І.П. Підласий під формами організації навчання розуміє такі з них, які є «зовнішнім відображенням узгодженої діяльності вчителя та навчуваних, що відбувається у певному порядку та режимі» [10, с. 519]. Учений класифікує їх за кількістю учасників на масові, колективні, групові, мікрогрупові та індивідуальні. До того ж, кількісна межа розподілу на групові та мікрогрупові не уточнюється.

На наш погляд, цікавою є концепція В.К. Дяченка, класифікація якого ґрунтується на структурі взаємодії учасників навчального процесу, тобто навчальному спілкуванні. Дослідник вважає, що навчання – це, перш за все, спілкування, що відбувається між викладачем та учнями, які взаємодіють, у процесі чого відтворюються та засвоюються знання і досвід (у тому числі й досвід творчої діяльності), накопичені людством. Педагог класифікує загальні форми організації навчання на: індивідуальну форму організації навчання – опосередковане спілкування учасників навчального процесу; парну форму організації навчання – спілкування учасників навчального процесу у парі постійного складу; групову форму організації навчання – спілкування учасників навчального процесу у групі, коли кожен учасник, який виступає, спрямовує текст (інформацію) одночасно декільком слухачам; колективну форму організації навчання – спілкування учасників навчального процесу у групі, коли спілкування відбувається в парах змінного складу. Кожен учасник взаємодіє з іншим по черзі у парі, й врешті-решт усі спілкуються між собою.

Однак, чим відрізняється форми навчальної взаємодії та форми процесу навчання В.К. Дяченко залишає не чітко розкритими, «ототожнюючи навчання з об'єктивною реальністю, процесом матеріальної, фізичної взаємодії», що відбувається через спілкування. Тим самим, учений пізнання вважає вищом вторинного порядку, яке існує тільки у свідомості студентів. Зазначимо, що автори навчального посібника «Педагогіка» В.А. Слассьонін, І.Ф. Ісаєв, А.І. Мищенко, Є.М. Шиянов та підручника «Сучасна дидактика» із серії «Підручник нового століття» А.В. Хуторської частково поділяють точку зору В.К. Дяченка. Так, вони визнають, які «форми навчання, що називають загальними, поділяються на індивідуальні, групові, фронтальні, а також колективні, парні, із змінним складом учнів» [14, с.297]. Вчені коментують існування колективної форми (зі змінним складом учнів) як неможливе для широкого використання.

Близьким до такого тлумачення є думка В.І. Андреева, який розуміє форму організації навчання як цілісну системну характеристику процесу навчання з точки зору особливостей взаємодії вчителя та навчуваних, співвідношення керування і самокерування. Так, М.І. Махмутов вважає, що у педагогіці треба розрізнявати вживання двох термінів: «форма навчання» та «форма організації навчання». Дослідник пояснює це тим, що вживання терміну «форма навчання» передбачає колективну, фронтальну та індивідуальну роботу студента. Тим часом як «форма організації навчання» означає урок, гурток та ін. [5, с. 49].

Іншим прикладом певної невизначеності використання поняття «форма навчальної взаємодії» є зауваження П.І. Підкасистого про відсутність існування строго виваженої класифікації, яка була б прийнята усіма вченими. Автор підручника, надаючи порівняльний аналіз традиційної та інноваційної моделей навчання, що був проведений В.Я. Ляудис, зазначає, що провідними формами навчальної взаємодії за традиційною моделлю були імітація та дотримання зразків. І, навпаки, за інноваційною моделлю автор визначає сумісну діяльність у співробітництві [8, с.167]. Але вже в іншому розділі П.І. Підкасистий визначає лабораторно-практичні заняття як одну з форм взаємодії агентів навчального процесу.

Отже, якщо взяти за основу положення про визначення поняття навчальної взаємодії через механізм протікання комунікаційного акту, то під формою педагогічної взаємодії у навчальному процесі ми будемо розуміти моделі або форми комунікації, що використовуються у процесі навчання. Через це очевидно, що можна виділити тільки п'ять їх різновиди або п'ять форм навчальної взаємодії.

Перша – це парна, найбільш поширена та традиційна для нашого уявлення форма спілкування (комунікації) між двома людьми, де один говорить, а інший слухає. Наприклад, викладач-студент або студент1 (St1) – студент2 (St2). Друга форма – фронтальна, де один говорить, а інші слухають. Вона може реалізовуватися у різних варіантах: викладач (Т) – студенти (St-s) або студент (St1) – студенти (St-s) + викладач (Т). Третя форма навчальної взаємодії – колективна. Вслід за В.К. Дяченко, будемо використовувати термін «колективна», як комунікація у динамічних парах (зі змінним складом), що ґрунтується на спілкуванні різних людей по черзі один з іншим, головним чином в парах [2, с. 26]. Четверта форма – групова, передбачає комунікації як мінімум трьох або більше учасників всередині групи між собою, між групами або викладачем. Груповій формі належать робота, наприклад, у малих групах або бригадно-ланкова (комунікація всередині двійок, трійок т.п.). П'ята, остання форма, опосередкована, вона зумовлена можливостями здійснення комунікації безпосереднього контакту. Мак-Люен багато у чому передбачав розвиток комунікації у сучасному суспільстві ще в 60-70-і ті роки (задовго до появи Інтернету й глобалізації телекомунікації), надаючи пріоритет візуальній комунікації. Учений вважав, що сучасна культура – візуальна за своєю сутністю, у порівнянні, наприклад, з культурою ХІХ – поч. ХХ ст., яка є переважно друкованою (писемною). А винахід друкованого гніту, глобалізація комунікації, за Мак-Люеном, призведе до створення єдиного ко-

мунікативного простору – глобального селища. Дійсно, саме ця форма набуває сьогодні великого поширення завдяки сучасним технологіям, Інтернету. Робота з підручником, електронним підручником або будь-яка самостійна робота з графічною інформацією є різновидами репрезентування цієї форми педагогічної взаємодії.

Як відомо, відповідно до теорії Л. Виготського, людина оволодіває поняттями (інтеріоризує останні) спочатку у процесі розгорнутого зовнішнього діалогу з іншими, який поступово стає діалогом внутрішнім. Як зазначає М. Заброцький, у ході такого внутрішнього спілкування словесні висловлювання скорочуються, згортаються, перетворюючись у своєрідні ідіоми «згущення», зрозумілі лише самому індивіду. Саме ці індивідуальні «схематизми» визначають бачення людиною тих чи інших об'єктів та явищ. Основною умовою для реконструювання неточних, неповних або помилкових «згущень» і є зовнішній розгорнутий діалог з іншими людьми [3, с.9]. Показово, що фронтальна форма педагогічної взаємодії агентів навчального процесу певним чином конгруентна груповій, а колективна (за В.К. Дьяченко) – парній формі.

Отже, загалом можна виділити п'ять форм навчальної взаємодії, що класифікуються за формами протікання педагогічної комунікаційної акції, а саме: парну, фронтальну, колективну, групову та опосередковану. Узагальнення результатів дослідження сутності навчальної взаємодії дозволяє дійти висновку, що класифікація форм навчальної взаємодії передбачає усі рівні та форми комунікації і спирається на них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дидактика средней школы / [Под редакцией М. Н. Скаткина]. – М. : Просвещение, 1982. – 317 с.
2. Дьяченко В. К. Коллективный способ обучения. Дидактика в диалогах / В. К. Дьяченко. – М. : Народное образование, 2004. – 352 с.
3. Заброцький М. М. Психолого-дидактичні проблеми підвищення кваліфікації педагогічних працівників // Особисті освітні потреби в системі післядипломної педагогічної освіти: науково-методичний збірник / За ред. М. М. Заброцького. – Житомир – К., ЖОІППО, 2005. – 196 с.
4. Леонтьев А. А. Деятельность. Сознание. Личность / А. А. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
5. Махмутов М. И. Современный урок / М. И. Махмутов. – М. : Просвещение, 1988. – 196 с.
6. Мустатов С. О. Педагогічна комунікація: психологічні витоки // особисті освітні потреби в системі післядипломної педагогічної освіти: науково-методичний збірник / За ред. М. М. Заброцького. – Житомир – К., ЖОІППО, 2005. – 196 с.
7. Педагогіка: Большая современная энциклопедия [сост. Е. С. Рапацевич]. – Мн. : «Соврем. Слово», 2005. – 720 с.
8. Педагогіка: учебное пособие / [под ред. П. И. Пидкасистого]. – М. : Высшее образование, 2008. – 430 с.
9. Педагогіка: [Учебное пособие для пед. институтов] / Ю. К. Бабанский, Т. А. Ильина, В. А. Сластенин, Н. А. Сорокин и др. [под ред. Ю. К. Бабанского]. – М. : Просвещение, 1983. – 608 с.
10. Подласый И. П. Педагогіка: [в 3-х кн.], кн. 2: Теория и технологии обучения: учеб. для студентов вузов / И. П. Подласый. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007. – 575 с.
11. Педагогіка [под ред. Ю.К. Бабанского]. – М. : Просвещение, 1988. – 429 с.
12. Основы дидактики [под ред. Б. П. Есипова]. – М. : Просвещение, 1967. – С. 353-355.
13. Педагогические проблемы и способы их решения учителем. Сб. научн. трудов: [Под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской]. – Л. :1979. – 88с.
14. Хуторской А. В. Современная дидактика: Учебник для вузов / А. В. Хуторской. – СПб: Питер, 2001. – 544 с.

ЕЛЕНА ГОНЧАР

ФОРМЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УЧАСТНИКОВ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ УКРАИНЫ

Проанализирована педагогическая категория «форма организации учебной работы», раскрыта сущность дефиниции «формы педагогического взаимодействия». Обосновано определение понятия форма учебного взаимодействия через механизм протекания коммуникационного акта, согласно которому в качестве форм педагогического взаимодействия выделены модели или формы коммуникации, используемые в процессе обучения. Доказано, что учебная информация усваивается и закрепляется с помощью интерактивной составля-

ющей процесса обучения, которая предусматривает паритетность взаимодействия преподавателя и студентов.

Ключевые слова: педагогическое взаимодействие, форма, коммуникативный акт, структура, личность, информация, субъект.

OLENA GONCHAR

FORMS OF PEDAGOGICAL MUTUAL RELATIONS OF THE PARTICIPANTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE HIGHER EDUCATION OF THE SECOND HALF OF THE XXTH CENTURY

It is analyzed the pedagogical category «form of organization of academic work» and revealed the essence of the concept of «forms of pedagogical mutual relations interaction.» The definition of a form of educational interaction through the mechanism of the communicative act is substantiated, under which as a form of pedagogical interaction in the learning process models or forms of communication are distinguished. It is indicated that the academic information is mastered with the interactive component of the learning process, which provides interaction of teacher and students based on an equal footing.

Keywords: pedagogical interaction, form, communicative act, structure, identity information, subject.

Одержано 14.09.2010, рекомендовано до друку 29.12.2010.